

A TÜNDÉRKERT EGY »ELVESZETT« FEJEZETE

Szabolcsi Bence hívta fel a figyelmemet arra, hogy emlékezete szerint Móricz Zsigmond *Tündérkert*-jének egyik érdekes és fontos fejezete az újabb kiadásokból rendszeresen kimarad. A különböző kiadásokban utánanézve, Szabolcsi Bence gyanúja teljesen beigazolódott: valóban a *Tündérkert* egy fejezete »elkallódott« a különböző kiadások között.

A *Tündérkert*-nek, mint önálló regénynek hét kiadása jelent meg az Athenaeum Rt. gondozásában 1922 és 1927 között. A hét kiadás két, lényegében változatlan szedés különböző példányszámú lenyomata. Ez után a trilógia együttes kiadásai következnek: az 1935-ös hírheft ezer lapos, egy kötetes *Erdély*-kiadás, majd 1939-ben a helyreállított háromkötetes kiadás, s ugyanennek lenyomata a vörös-arany kötéses összes művek sorozatában. A fejezet, amelyről szó van — a *Tündérkert* III. könyvének 2. fejezete — először az 1935-ös, egykötetes kiadásból hiányzik. Ezen semmi különösebb fennakadni való nincs: az egykötetes kiadás, mint tudjuk, a kapitalista kiadó diktátumának engedve jött létre, igen jelentős csonkításokkal, amelyek közé tartozott e fejezet kimaradása is (ugyanúgy, mint pl. az I. könyv 4. fejezet második részéé, Bethlen Gábor látogatása Palotsay Annánál). Móricz a kényszerítő körülmények hatására nyilván kihúzott mindent, ami az események közvetlen megértéséhez nem volt feltétlenül szükséges; még olyan részleteket is, amelyek pedig alakjainak a megértéséhez, helyes megvilágításához szükségesek lettek volna.

Az egykötetes kiadásban kényszerűségből kihúzott részeket azonban általában az 1939-es háromkötetes kiadásban — esetleg rövidítve vagy bizonyos szövegváltozatokkal — visszaiktatta; egyetlen kivétel a III. könyv 2. fejezete, amely kimaradt, de nem nyomtalanul: a fejezetszámozásban ugrás van, az 1. után a 3. fejezet következik. Az ezévből kiadásra került *Tündérkert* — Móricz Zsigmond Összegyűjtött Művei sorozatában — szintén ezt a tradíciót veszi át, pusztán a fejezetszámozás következetlenségét igazítva ki.

Ha közelebbről megvizsgáljuk a kimaradt fejezetet, úgy találjuk, hogy az komolyan elősegíti a regény alakjainak helyes megértését, bár az eseményeket, a regény cselekményét nem viszi előbbre. Báthory első és egyetlen nagy »hadit« diadala: Szeben csellel való megvétele, s a riadt és megfélemlített szebeni országgyűlés ülészése után foglalt helyet, az után az ülés után, amelynek Báthory inspirálta határozatai gyakorlatilag az erdélyi szász nemzet kiirtását jelentenék. S a rákövetkező fejezet azzal indul, hogy a fejedelem egész éjszakai, részegségében való vívódás és nyögdelés után hirtelen és indokolás nélkül megkegyelmez a szászoknak, s csak száműzetésüket rendel el. E változás okát a ma hozzáférhető, közkézen forgó kiadások elhallgatják, — viszont a kimaradt fejezet teljesen megmagyarázza.

Az eredeti második fejezet a részeg fejedelem öntetszelgő monológjával kezdődik, amelyben leleplezi — az eddiginél valamivel világosabban — céljait a szászokkal, románokkal, s a székely-paraszt felszabadítással; — utána gőgje s önteltsége csúcán — Báthory nagy fizikai megaláztatása: elgyöngülése és undorító rosszullete következik. Mindez azonban csak bevezetés ahhoz, ami a fejezet cselekményének valóban középpontja: a szolgálni befo-gott szász szűzek között van Imreffyné húga, Évuska is, az egyetlen leány, aki iránt Báthory Gábor igaz gyöngédséget, valóban testvéri, tiszta szeretetet érez. S ez a leány, aki előtt részeg gőgjében csillogni szeretne, nem vele érez együtt, hanem a szászokkal; nem őt látja nagyinak, ellenállhatatlannak, hanem a szászok dolgos, csöndes életét, egymás iránti polgárosult magatartását tartja lelkesítőnek, követendőnek. Báthory mindent adna Évuskának, de még a legkevesebbet sem adhatja, amit durva katonája ok nélkül elvett tőle: kislányos játékát, a felnyársalt angoramacskát; magával szeretné ragadni, de Évuska csökönnyösen kitar a most kismizmizettek, szenvedők, halálraítéltek mellett. A leányt elúzi, de helyébe megjelennek az álmok. Szörnyű lidércnyomást lát, a szászok felakasztva bokáznak előtte, nyelvet öltve udvarolnak neki, s ugyanaz a földöntúli kéz, amely a szászok hóhérvonaltól egybefogja, tartja annak a macskának a porázát is, amely villogó szemmel vadászik rá, az egérré lett fejedelemre...

Ez az álom magyarázza meg a következő fejezet kezdetét: ezért kegyelmez meg végül is a szász nemzetnek, s indul eléggé lóhalálában Szebenből Radul ellen a havasokba.

A fejezet nem állítja új fénybe Báthory Gábor jellemét, csak még élesebbé teszi azt a fényt, amely cselekedeteiből és gondolataiból jellemére eddig is hullott: a szászokkal való szándékai még világosabbá teszik egyéni diktatúrára való törekvését, hódító tervei még élesebben aláhúzzák benne a tekintet nélküli despotát — s álma szinte kísérteties párhuzamot von Báthory vágyai és a fehérterror tettei között. Ezt a párhuzamot még fokozottabban kiemeli vitája Évuskával, aki a szászokban a polgári erényeket dicséri és gyermeki ártatlan-

sággal fudja megcáfolatlanul bizonyítani, hogy a szászok is éppolyan erdélyiek, mint a magyarok, mert Erdély a hazájuk, hiába mások a szokásaik, s a nyelvük: szívük ehhez a földhöz köti őket.

Különös jelentősége van annak, hogy ennek az elmondásához Évuskát hozza be újra az események színterére Móricz, egy meglehetősen váratlan fordulattal; hisz Évuska volt már Imreffyné udvarában is szinte Báthory Gábor lelkének jobbik, ártatlan, gyermeki fele; s ezután nem is találkozik vele többet, csak akkor, amikor már neki is lefelé vezet az útja, de akkor már mint eszelős szekta-hívóvel. Báthory számára éppen az teszi megrendítővé ezeket az igazságokat, hogy Évuska szájából hallja azokat, akihez valamilyen testi vágy nélküli szerelem köti.

Az egész fejezet megerősíti azt a benyomást, amit a regény, s Báthory Gábor jellemének egésze eddig is sugallt: hogy Báthory céljaiban, törekvéseiben és útjában az ellenforradalom úri politikusainak egy hatalmas, — vonzó vonásaiban és bűneiben egyaránt óriás — előképét teremtette meg Móricz. S amit itt a szászokról mond, tervez, s amit erre Évuska válaszol, világosan a húszas évek elejének fellángoló, véres antiszemitizmusára utal, mint ahogy Báthory lidércnyomásos álma is egyenesen a fehérterror, Orgovány és Siófok véres éjszakáiban fogant.

Problematicus viszont, hogy ha ilyen jelentősnek látjuk ma a regény egésze és különösen Báthory jelleme szempontjából ezt a fejezetet, akkor hogyan maradhatott ki az 1939-es és az utáni teljes kiadásokból? A fejezetszámozás következetlensége arra engedne következtetni, hogy pusztán technikai hiba következtében maradt ki ez a fejezet; de ez a következtetés elég valószínűtlen, éppen a *Tündérkert*nél, amelynek nyelvén, kompozícióján szinte minden új kiadásnál javított Móricz, amelyen állandóan dolgozott, s amelynek a sorsát mindig gondos figyelemmel kísérte. Bár eddig senkit nem sikerült találnom, aki személyes élmény alapján emlékeznék a fejezet sorsára, valószínűnek látszik, hogy Móricz az új, háromkötetes kiadásban helyre akarta állítani ezt a fejezetet, s az utolsó pillanatban mégis kihagyta — így születhetett a fejezetszámozás körüli következetlenség. De — s itt a kérdés — miért hagyhatta ki? Amikor megírta, az ellenforradalmi terror ellen tiltakozott a történelem jelmezei között; 1939-re azonban megváltozott a világ. Az ellenforradalom változatlanul megvolt, de a terror szörnyűségeit már a cinkos hallgatás fátyola fedte, s ekkor a társadalmat a mind agresszívebben előretörő német imperializmus, s annak magyar szálláscsinálói izgatták. Könnyen lehetséges, hogy Móricz azért állt el az utolsó pillanatban a fejezet visszaiktatásától, mert attól félt, hogy esetleg meghamisítva annak igazi mondanivalóját, egyesek ezt szándékai ellen, s a német imperializmus érdekében használhatnák ki.

Helyes volt-e, hogy ezt a fejezetet a Gyűjteményes Művek mostani kiadásából is kihagyta a sajtó alá rendező? Formálisan eljárása teljesen helyes: az Akadémia szabályzata szerint szövegkiadásoknál az utolsó, a szerző által sajtó alá rendezett szöveg a mérvadó, s abban ez a fejezet nincs benne. Mégis, azt hiszem, ma már Móricz szándékához, s a regény szelleméhez hűbbek maradnánk, ha a *Tündérkert* következő kiadásaiban ez a fejezet is visszakerülne eredeti helyére: az író szándékainak nem eltorzításához, hanem élesebb, tisztább megvilágításához járulna ez csak hozzá.

S végül még egy következtetés: ez az egy példa is bizonyítja, hogy a szövegfilológia munkaterülete nem zárult le a tizenkilencedik század közepével; hogy legmodernebb nagy íróink szövegeit is filológiai gondossággal kell megvizsgálni, egybevetni, mert így számos értékes következtetésre juthatunk, amelyek enélkül rejtve maradnának. Móricz Zsigmond szövegeivel kapcsolatosan pedig a filológiai munkának sokszor igen bonyolult és érdekes feladatokat kell tudnia ellátni; reméljük, hogy a kritikai kiadás sajtó alá rendezése során ezek mind megoldásra is kerülnek.